

**Історія українського селянства Наддніпрянщини
в дослідницьких перспективах постгуманістики***

Юрій Присяжнюк

ORCID: 0000-0001-8324-4681

ResearchID: Q-4065-2018

yu-prysyazhnyuk@ukr.net

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
бульвар Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна*

Анотація. Наука прагне орієнтуватися на інновації, що позначаються більшою продуктивністю, логікою та переконливістю в аргументації. З огляду на що та деякі інші обставини, пропонується розвідка є своєрідною спробою показати, як на тлі зовні мало помітних кризових явищ у методології історії виглядають зусилля, спрямовані на дослідницькі перспективи постгуманістичних студій. Історіографічною особливістю статті є звернення до досить широкого кола досліджень європейських (західних) науковців, які презентовані передусім доробком добре знамих польських істориків Еви Доманської та Томаша Вісліча. Автор намагається з'ясувати, як аргументована відмова від принципів модернізму відкриває перспективу для достовірнішого розуміння домодерного світу. Критиці піддаються такі усталені в українській історіографії засади як антропоцентризм і секуляризація. Якісного осмислення потребує також звичний термін «українське селянство». Він має втратити широковживане значення, яке штучно, а отже, з наукового погляду не виправдано «модернізує» селянський традиційний світ. Постгуманістика визнає доцільність постколоніальних студій. Зрештою, історики (історіографи) полюбляють «підводити ризику» під черговим сплеском активізації селянознавчих досліджень. До подібних заяв додатково провокує логіка творення меганаративів, адже кожний блок такої інтелектуальної продукції претендує на видимий (чи бажаний) завершеність. Постгуманістика руйнує цю традицію, відкриває нові горизонти інтерпретації історії, зокрема й минувшини «незручного класу».

Ключові слова: історіографія; методологія.

Надійшла до редколегії 30.08.2018

Прорецензована 24.10.2018

Рекомендована до друку 13.11.2018

* Статтю підготовлено в рамках грантової теми «Образи сусідів на прикордонні України, Польщі, Білорусі: конфліктні історичні дискурси про минуле та моделі примирення» (Ф77/42–2018 від 02.05.2018).

**History of Ukrainian Peasantry of the Dnipro Ukraine
in the Research Perspectives of Postgumnism**

Yurii Prysyazhnyuk

ORCID: 0000-0001-8324-4681

ResearchID: Q-4065-2018

yu-prysyazhnyuk@ukr.net

*Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine*

Abstract. Modern Ukrainian historiography of the peasantry is in a position where both modern and postmodern researches are recognized as the scientifically capable ones for proper methodological substantiation and presentation. And while science, as it is known, seeks to focus on innovations that are characterized by greater productivity, convincing argumentation, all of them can still rely on an interested reader. Given this and some other circumstances, the proposed intelligence is a kind of attempt to show how against the backdrop of little apparent crisis phenomena in the methodology of history seem to be efforts aimed at the research prospects of post-human studies. The historiographic feature of intelligence is the author's appeal to a rather wide range of studies of European (more general – Western) scholars, who in the article presented primarily a collection of well – known Polish historians Eve Domanska and Tomas Vyslich. Post-humanism is presented as a complex of institutionalized tendencies and research areas, thoughtfully, intellectually and ethically connected with it. She claims a wide range of «reformat changes» in the methodology of creating historical knowledge, but has not yet been confirmed as a dominant (or even recognized) paradigm. Accordingly, the author tries to find out how scientifically substantiated abandonment of the principles of modernism opens the prospect of a more reliable understanding of the modern world. Critics are subjected to the principles established in modern Ukrainian historiography as anthropocentrism and secularization. They are known to have caused a lot of interpretative inconvenience to researchers in the agrarian society. Qualitative thinking also requires the usual term «Ukrainian peasantry». It loses its widespread significance, because artificially, and therefore, from a scientific point of view it is not justified to «modernize» the peasant traditional world. Post Humanism recognizes the expediency of post-colonial studies. From the point of view of the needs of Ukrainian peasant studies, this is understandable, if we consider that the modernist professed Eurocentrism, it does not refuse from its prevalence, even though it includes both post-European and post-colonial initiatives. In the end, historians (historiographers) will love to «emphasize» under the next flash of activation of peasant studies. Such statements also provoke the logic of creating mega-narratives, since each block of such intellectual products claims to be some kind of (or desired) completeness. The author argues that post humanism destroys this tradition, opens up new horizons for interpreting the past of an «awkward class».

Keywords: historiography, methodology, posthumanism.

Received 30.08.2018

Revised 24.10.2018

Accepted 13.11.2018

Постановка проблеми. Сучасна українська історіографія селянства перебуває в становищі, коли за належного методологічного обґрунтування та презентації науково спроможними визнаються як модерні, так і постмодерні дослідження. І хоча наука, як відомо, прагне орієнтуватися на інновації, що позначаються більшою продуктивністю, переконливістю в аргументації, усі вони ще можуть розраховувати на зацікавленого читача. З огляду на цю та деякі інші обставини, пропонується розвідка є своєрідним продовженням авторських міркувань, нещодавно поданих для друку в «Східноєвропейський історичний вісник» (м. Дрогобич) під назвою «Перспективи селянознавства як сфери досліджень сучасної української історіографії». Усвідомлюю, що викладений там концепт може викликати в колег належно вмотивовану критику, мовляв, знову мова йтиме про все той же модерн з його «політично підозрілим» гуманізмом (антропоцентризмом), і нібито нічого принципово нового стаття не містить. На своє виправдання зазначу, по-перше, концептуально інакшої наукової продукції українська історіографія селянства напрацювала поки що недостатньо; по-друге, модерн – це не лише переваги чи вади конкретного дослідницького напрямку (до переваг, до речі, варто зарахувати потенціал методологічного інструментарію релігійної антропології), а й історичний період, що за багатьма характеристиками триває дотепер, шоправда, названий (ідентифікований) так через переваги візії самого себе. І все ж, оскільки ці пояснення виглядають вже не надто переконливими, спробуємо довести, що сьогодні в цій царині творення знань певні дослідницькі перспективи містять постгуманістичні студії.

Позаяк минувшина українського селянства ще не потрапляла в поле зору постгуманістики, **аналіз наукових досліджень і публікацій** обмежений працями здебільшого теоретичного характеру. Щодо власне методологічної складової, то тут автор звертається до досить широкого кола досліджень європейських (ширше – західних) науковців, які в статті представлені передусім доробком добре знаних сьогодні польських істориків Еви Доманської та Томаша Вісліча.

Аналіз власне самої проблеми історики звично розпочинають зі з'ясування сутності понятійного апарату дослідження. Не порушуючи цієї традиції, звернемо увагу на дві ключові категорії, що їх репрезентує назва статті – «українське селянство» та «постгуманістика». Як не дивно може здатися попервах, але в другому разі, де йдеться про поняття «постгуманістика», котре, як зазначає Т. Вісліч, ще є надто «молодим» і «неоднозначним», авторові визначитися порівняно легше [1, с. 113]. Свій вибір пояснюємо наміром прислужитися вирішенню завдань практично-прикладного характеру, що поставлені історіографією на порядок денний пізнавального процесу. У такий спосіб формулюючи **мету розвідки**, додамо, що важливими тут є як сутність (зміст) інновацій, так і форми (шляхи) їхнього впровадження. У цьому

контексті автор керується нормою, яка вже набула універсального вигляду: «Наукова історія має бути готова до участі в... дискусії, щоб не втратити контакту з іншими дисциплінами та із суспільним контекстом науки» [1, с. 117].

Виклад основного матеріалу. Виклик щодо доцільності заперечення антропоцентризму, водночас пробудження інтересу до не-людських форм існування дають нам те теоретичне підґрунтя, яке слідом за міркуваннями Е. Доманської можна класифікувати як постгуманізм. Відповідно, постгуманістика – «комплекс інституціолізованих тенденцій і дослідницьких напрямків», мисленнєво, інтелектуально й етично пов'язаних із ним [1, с. 113]. До цього варто додати, що чинні на сьогодні студії не містять універсального (системного) підходу до уявлення та інтерпретаційних практик минувшини. Здебільшого історики обмежуються загальною «тематикою ранньомодерного періоду». Їх приваблюють політизовані-деполітизовані постколоніальні студії, студії над тваринами («карна відповідальність тварин»), проте традиційне суспільство як таке, що цілком потрапляє до сфери домодерних досліджень, лишається ніби осторонь. Точніше сказати, не на маргінесі пізнання, про що йтиметься нижче, але й комплексного підходу до його аналізу все ще не запропоновано.

Складніше, на наш погляд, виглядає ситуація із широким живим істориками поняттям «українське селянство». Йому, як суспільному явищу, образу та категорії, варто приділити більше уваги. Нагадаємо, що цей термін асоціюють, як правило, із селянською хліборобською верствою перехідного періоду від традиційного суспільства до модерного, квінтесенція найрадикальнішої змінності якого за багатьма ознаками припадає на першу третину ХХ ст. (нім, власне, окреслюємо хронологічні межі пропонованої розвідки). Але цілком очевидно й інше – реально цей процес був набагато тривалішим. До того ж культурні чинники типології пропонованих етапів, із урахуванням змін, які відбувалися в самій культурі, попри всю їхню універсальність, не виглядають вичерпними, бездоганними, що спонукає до його штучної локалізації виключно в контексті оптимізації інструментарію дослідження.

Свого часу автор уже намагався відповісти на це непросте питання, але тоді, у рамках можливостей модерної історіографії, спромігся в кращому разі окреслити сутність проблеми, використавши переваги компаративістського методу. Однак час засвідчив очевидну спрощеність такої «методологічної імплантації». Зважмо, що в контексті вживання поняття «українське», близького за значенням до поняття «традиційне» чи «традиційно-модерне» українство епохи модерності, доводилося вести мову далеко не про власне модерний, а радше про патріархальний соціальний феномен хліборобів-трудоарів Наддніпрянщини [3, с. 20]. Аргументами пояснення тоді слугували такі доводи: по-перше, селянство, як «українське», нібито переважало

в уявленнях передових кіл тогочасної інтелігенції; по-друге, пропонувався візія самого автора про «унікальність етнокультурної еволюції «малоросійського» світу, взятої як визначеної цілісності на його, так би мовити, хронологічно завершальній стадії» [3, с. 20]. Тобто історичне явище початку ХХ ст., «коли слово «український» використовували вже повсюдно... для назви народу та заселеної ним землі, незалежно від її політичних поділів», було механічно поширено на середину – другу половину ХІХ ст., з принагідним посиланням на авторитетну думку відомих інтелектуалів, зокрема Сергія Єфремова [2, с. 290]. При цьому автор спробував лишитися чесним перед науковою громадськістю, бо принагідно заявив, що з огляду на наявні форми рефлексії самої сільської людності Наддніпрянщини використання поняття «українська» не зовсім доречно. Наскільки слушним було посилення на данину національно-державної парадигми, популярність якої в 2000-х рр. зберігалася серед переважної частини українських істориків, судити читачеві, хоча її кризовий стан, здається, уже не викликає жодних серйозних заперечень.

У спробі зняти деякі очевидні суперечності спробуємо скористатися перевагами новітньої постгуманістики, яка може бути корисною тим, що спроможна долати «модерністичний інтерпретаційний візирець» [1, с. 125]. Насправді досягнути цього вкрай важко, бо за своєю сутністю це щось нагадує ту життєву обставину, коли людині, у цьому випадку самому досліднику, доводиться кинути виклик недовіри власній ментальній мапі. Не даром Т. Вісліч пропонує майже біблійне за характером визначення постгуманістичного підходу: «Легше уявити собі світ, де історія втрачає своє значення, аніж дослідження минулого, що провадяться із перспективи, яка пориває із антропоцентричною традицією історичних наук» [1, с. 116]. Але прагнення і бодай найменша перспектива точніше й адекватніше розуміти домодерну епоху спонукають витратити додаткові інтелектуальні зусилля в цьому напрямку.

З-поміж іншого важливим є те, що в такому разі вже саме поняття «українське» позбувається широковживаного значення, котре штучно, а отже, з наукового погляду не виправдано «модернізує» селянський, переважно традиційний світ.

Міркуючи про постгуманістику, як вона, як пізнавальна парадигма європейської історіографії, виникла, розвинулася на сьогодні, тобто на 2018 р., автор попервах прийшов до дещо суперечливого висновку про те, що гуманістика ще не втратила актуальності й значення (вочевидь тому постгуманістику поки що не прийнято визнавати «теоретичною революцією в історіографії»). Прощатися з модерном – і як історичним періодом еволюції суспільства, і дослідницьким підходом – рано. Хоча б тому, що історична наука все ще прагне «відповідати передусім на питання, котрі ми самі їй задаємо, а відтак завжди відноситься до сучасності...» [1, с. 117].

Водночас аксіоматичним можна вважати ту норму, що сучасна українська історіографія і надалі досить сильно залежить від західної історичної науки (ширше – знань). Ще недавно була готовність стверджувати – від знань виключно гуманітарних, тепер маємо підстави втриматися від такої однозначності й категоричності. Однак чи не парадокс, і сам сумнів, і потреба стримати себе – також результат впливу ззовні тієї самої Західної Європи. Як слушно зазначив Т. Вісліч: «Накидаючи їм (українським історикам. – Ю. П.) доктрину європейської науки, він (Захід. – Ю. П.), однак, усталив для них також і концептуальні рамки для її критики і підважування, а європейських дослідників заохотив вслухуватись у ті інші голоси і, разом з тим, до проведення так само критичних аналізів» [1, с. 120–121].

Услід за польським істориком перспективи вбачаємо у низці похідних завдань, що потребують вирішення. Передусім потрібно, не заперечуючи доробку й традицій західноєвропейської та американської історіографії, «дооцінити інші регіони.., і інші точки зору», тобто взяти до уваги ті погляди, які давно продукують «європейські провінціали». Їхні локальні інтерпретаційні практики мають послугувати кільком істотним переминам. Одна з них: відмова від монополії в поглядах на селянство як об'єкта історії, запровадження протилежного підходу – визнання й залучення його у практичні студії як суб'єкта історії.

Постгуманістика визнає доцільність постколоніальних студій. І це зрозуміло, якщо зважити, що модерн сповідував європоцентризм (західний, а не універсальний), від свого превалювання не відмовляється й дотепер, тому йому ж належить почин продукування новітніх постєвропейських і постколоніальних дослідницьких ініціатив. Українська історіографія, яка репрезентує певну європейську субкультуру, уже добре відома своїм громадянським непослухом, проте вона ще не напрацювала такий епістемний непослух, який, уникаючи повернення до романтичного історіографічного нативізму, національної (націоналізованої) та інших подібних архаїчних історій, викликав би схвалення провідних наукових шкіл, зміцнив довіру сучасного читача.

З-поміж іншого, дещо інакше в постколоніальному дискурсі має виглядати категорія «людство» («людність», «люди», «людина»). Як саме? Історики ще не дали чіткої відповіді на це питання, однак про щось таки здогадуються, щось інакше від того, що знали дотепер, уже уявляють. Тут справа ще й у тому, що в цьому разі по-новому синхронно постають інші питання, наприклад: що варто вважати Європою (європейським), а що ні? Якщо до неї (нього) зараховувати лише Захід (західне), то український історичний досвід можна ідентифікувати як своєрідну напівколоніальну спадщину, тобто специфічну царину дослідження з набором відповідних характеристик та видових інтерпретаційних моделей. А та сама Росія, зокрема й російська історіографія, яка раніше (історично) отримувала надто багато дивідендів від того,

що свого часу колонізувала Русь-Україну, виступатиме тут уже не в ролі «місіонера» та «благодійника», а радше «свідка» чи навіть «підсудного». Отже, категорія «людство» і однотипний їй понятійний ряд набуватимуть більш розмаїтого, тобто відчутно ширшого, а головне – багатого конкретнішого значення. До речі, саме це слово лишалося, так би мовити, основним терміном самоідентифікації українських селян, їхнього колективного «ми» протягом XIX–XX ст., про що дотепер відсутня інформація в довідниках, енциклопедіях, нині популярній Вікіпедії.

Зростає інтерес і до самого західного культурного, інтелектуального світу. Чи зовсім уже таким невідомим постає він для українських дослідників селянства, якщо зважити, що «гуманістична зарозумілість», якою «страждали» нарativi європейських істориків, мала настільки виражений домінуючий статус і інтелектуально переконливий вигляд, що раніше «східноєвропейцям» випадало тільки копіювати її, вивчати й упроваджувати. Ситуація, вочевидь, не змінюється й тепер, коли мова заходить про з'ясування не менш складних явищ/процесів «редефініювання поняття людини», її «більшої інклюзивності» та диференціації [1, с. 119]. Лишається незмінною передусім тому, що українські дослідники й надалі отримують цю інформацію зі значним запізненням, шоправда, уже багатого динамічніше, ніж це було ще зовсім недавно. І хоча надалі оперативність знайомства з доробком західних колег буде покращуватися, вони мають пам'ятати, що «ієрархія видів завжди є за своїми засадами расистською й колоніальною» [4, с. 260]. Власне тому аграрні студії в Україні отримують унікальну нагоду повернутися до селянства як «нелюдського іншого», за можливості позбавленого будь-якої упередженості й зверхності – поміщицької, державної, інтелектуальної, гуманістичної, сцієнтичної. Автор погоджується з думкою польських колег, а десь і наполягає на її підсиленні, що домодерні рефлексії істориків існували й раніше, але вони не були чітко означені й належно використані.

Однією з дослідницьких перспектив є, безперечно, рятувальна історія, як її розуміє й пропонує Е. Доманська. Тут важливо наголосити, що для української історіографії проблема подолання провінціалізму від західної науки об'єктивно стоїть ще більш затребувано, ніж для історіографії польської. У контексті завдань, які стоять перед селянознавцями, увагу привертає «процес перенесення наголосу з досліджень конфліктів на дослідження співпраці, співіснування, добросусідства та приязні». Пані Доманська цілком слушно зауважує, що в цьому місці «потенційна історія відкриває можливість для побудови симбіотичної культурної історії, яка посилається на ідею симбіозу як підставу співіснування». У такому випадку принципово інакше виглядає ситуація з багатьма сторінками історії та, відповідно, інтерпретаційними сюжетами, які торкаються відносин українських селян із німецькими колоністами, євреями-орендарями, священниками. Зокрема

вдається уникати як надмірної романтизації взаємин сільських мешканців, так і навпаки – стереотипного зведення всього комплексу стосунків до гострого (антагоністичного) протистояння (єврейських погромів тощо).

Оскільки постгуманістична (рятувальна, постсекулярна та ін.) історія постає в методологічно й тематично різних дослідницьких перспективах, селянознавчі студії можуть бути збагачені екзистенційним напрямком, який «шукає таємниць становища людини». Скажімо, вихід на «людсько-людську» чи, простіше кажучи, людську інтимність повертає нас до проблеми, яку не спромоглися ефективно вирішити ні романтична, ні модерна пізнавально-з'ясувальні моделі. Адже йдеться про інтимність, котра поширюється далеко за межі «банальної сексуальності», і якою так багате життєбуття і соціуму, і, напевно, індивіда [5]. У цьому не так уже й важко переконатися, якщо зважити, що більша частина життя людини (селянина) справді проходить у «щоденних пізнавальних і моральних дилемах».

Слідом за Ерікою Фудж та іншими дослідниками Т. Вісліч піднімає проблему тварин у ранньомодерній (домодерній) історіографії. Звертає увагу на інакше щодо модерного трактування «стосунків між людьми й тваринами», «кордонів людського в історії», «тваринної історичної суб'єктності (агентності)», навіть «карної відповідальності тварин» [1, с. 122]. І хоча до революційних змін в історіографії селянства тут ще далеко, є підстави вважати, що власне селянознавство в його українському науково-пізнавальному вимірі має нагоду скористатися пропозиціями постгуманістики, аби його представники вдихнули в епістемологію своїх досліджень той справді значний «тваринний» потенціал, яким так багата історія українського села, культурний світ його мешканців...

Висновки. Вони мають найзагальніший характер. Справа в тому, що історики (історіографи) полюблять «підводити ризику» під черговим спалахом активізації селянознавчих студій. Навіть до останнього часу подібні заяви додатково провокувала логіка творення меганаративів, адже кожен блок такої інтелектуальної продукції претендував на якусь видиму (чи бажану) завершеність. Постгуманістика руйнує цю традицію, відкриває нові горизонти інтерпретації історії, зокрема й складної та суперечливої минувшини «незручного класу» – селянства.

Бібліографічні посилання

1. Вісліч, Т., 2016–2017. Дослідження домодерну у перспективі постгуманістики. В: Колесник, І. І., ред., 2016–2017. *Ейдос*. Альманах теорії та історії історичної науки. Київ, вип. 9, сс. 113–128.

2. Ефремов, С., 1905. Заметки на текущие темы. *Киевская старина*, т. 89 (июнь), сс. 271–304.

3. Присяжнюк, Ю., 2007. *Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст.* Черкаси: Вертикаль, вид. ПП Кандич С. Г.
4. Deckha, M., 2008. Intersectionality and Posthumanist Visions of Equality. *Wisconsin Journal of Law, Gender & Society*, no. 23, pp. 249–267.
5. Joy, E. A. and Dionne, C., 2010. Before the Trains of Thought Have Been Laid Down so Firmly: The Premodern Post/human. *Postmedieval*, no. 1–2, p. 6.

References

- Vislich, T., 2016-2017. Doslidzhennya domodernu u perspektyvi posthumanistyky [The study of premodern in the perspective of posthumanism]. In: Kolesnyk, I. I., ed., 2016-2017. *Eydos. Almanakh teorii ta istoriyi istorychnoy nauky* [Eidos. Almanac of the theory and history of historical science]. Kyiv, issue 9, pp. 113–128.
- Efremov, S., 1905. Zаметki na tekushchie темы [Notes on current topics]. *Kievskaya starina*, vol. 89 (June), pp. 271–304.
- Prysyazhnyuk, Yu., 2007. *Ukrayins'ke selyanstvo Naddnipyans'koyi Ukrayiny: sotsiomenal'na istoriya druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Ukrainian peasantry of the Dnieper Ukraine: the social and mental history of the second half of the 19th and early 20th centuries]. Cherkasy: Vertykal', vyd. PP Kandych S.H.
- Deckha, M., 2008. Intersectionality and Posthumanist Visions of Equality. *Wisconsin Journal of Law, Gender & Society*, no. 23, pp. 249–267.
- Joy, E. A. and Dionne, C., 2010. Before the Trains of Thought Have Been Laid Down so Firmly: The Premodern Post/human. *Postmedieval*, no. 1–2, p. 6.